

Burcu Özdemir

2009 yılında Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisansını 2012 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde, doktorasını 2016 yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. 2011 yılında Lipetsk Pedagoji Üniversitesi'nde ve 2014 yılında Moskova Devlet Üniversitesi'nde Rusça dil eğitimi aldı ve Rus arşivlerinde çalışmalarında bulundu. 2012 yılından bu yana Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE
KOMÜNİST KADIN HAREKETİ
(1919-1930)

Burcu Özdemir

Yordam Kitap: 397 • Sovyetler Birliği'nde Komünist Kadın Hareketi (1919-1930)

Burcu Özdemir • ISBN 978-605-172-435-5 • *Düzeltilme*: Didem Gerçek

Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner

Birinci Basım: Temmuz 2021

© Burcu Özdemir, 2021; © Yordam Kitap, 2021

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • **W**: www.yordamkitap.com • **E**: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere / İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE
KOMÜNİST KADIN HAREKETİ
(1919-1930)

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Giriş	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
RUSYA'DA KADIN AKTİVİZMİNİN TARİHİ	21
Ekim Devrimi Sonrasında	
Komünist Partisi'nin Kadın Siyaseti	32
Jenotdel'in Kuruluşu	39
Jenotdel Kadın Aktivizminin Öncüsü mü, Parti Propagandacısı mı?	47
İKİNCİ BÖLÜM	
AZERBAYCAN'DA KADIN HAREKETİNİN GELİŞİMİ	76
Sovyet Hâkimiyetinin Başlangıcı ve Kadınlara Yönelik Politikalar	86
Azerbaycan Jenotdel'i ve Kadınlar Arasındaki Çalışmaları	93
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
JENOTDEL'İN TASFİYESİ VE SONUÇ	122
KAYNAKÇA	132
ARŞİV BELGELERİ	137
İNTERNET KAYNAKLARI	138
Dizin	140

ÖNSÖZ

Karl Marx'ın XIX. yüzyılda geliştirdiği fikirlerin, dünyanın hiç beklenmeyen bir yerinde ve hiç beklenmeyen bir anda vücut bulduğu ülke olan Rusya'nın, bir süre sonra komünist kadın hareketinin de merkezi haline gelmesi şaşırtıcı değildir. XIX. yüzyılda Avrupa merkezli olarak ortaya çıkan feminist hareket, aynı yüzyılda Rusya'ya da nüfuz etmiş ve buradaki kadın hareketinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Kaynakların birleştiği nokta, başlangıçta Bolşeviklerin kadın hareketine özel bir ağırlık vermediği yönündedir. Ancak Rusya'daki kadınların, XIX. yüzyıl boyunca grevlerde yer alması ve kadın işçi sayısının giderek artması, Bolşevikleri de kadınlara yönelik çalışmalar gerçekleştirmenin gerekliliğine ikna etmiştir. Rusya'da sosyalist fikirlerin giderek güçlenmesi ve Ekim Devrimi'yle sonuçlanmasının ardından, kadın hareketi feminist akımdan tamamen ayrılarak komünist bir karakter kazanmıştır.

Sovyetler Birliği'ndeki kadın hareketi diğer ülkelerdeki örnekleriyle kıyaslanamayacak ölçüde radikal bir yapıdaydı. Kitabımızın da konusu olan Jenotdel'in bunda çok büyük payı vardır. Bu kitapta, ilk olarak 1919 yılında Sovyet Rusya'da kurulan ve daha sonra diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde de bölgesel düzeyde örgütlenen Komünist Partisi Kadın Birimi'nin (Jenotdel), kadınların özgürleşmesi mücadelesini daha da ileri götürmek için gösterdiği çabalar ele alınmıştır. Ayrıca bu çabaların Azerbaycanlı kadınlar arasında nasıl bir seyir izlediği,

Jenotdel'in çalışmalarının Azerbaycan halkı arasında nasıl bir karşılık bulduğu incelenmiştir. Aynı zamanda Rusya'daki merkez Jenotdel ile Azerbaycan Jenotdel'inin çalışmaları arasındaki ortak ve farklı yönlerin neler olduğu ortaya konulmak istenmiş ve bu farklılıkların neden kaynaklandığı, hangi ihtiyaçların bu farklılıkları doğurduğu sorusuna cevap aranmıştır. Jenotdel birimini merkeze alan bu çalışma, bu konuda Türkiye'de yayınlanan ilk müstakil ve geniş kapsamlı çalışmadır. Bu bakımdan, çalışmada Jenotdel biriminin mümkün olduğunca her yönüyle ele alınmasına gayret gösterilmiştir. Çalışmada farklı dillerde kaynaklardan ve ayrıca iki farklı arşive ait Sovyet belgelerinden yararlanılmıştır.

GİRİŞ

Clara Zetkin bir çalışmasında, komünist kadın hareketinin kısa olmasına karşın çok zengin bir tarihe sahip olduğunu söylemişti. Sovyetler Birliği için konuşacak olursak, bu kısa tarihin en can alıcı bölümü, hiç şüphesiz Jenotdel'in faaliyet gösterdiği 1919-1930 yıllarıydı. Rusça *Jenskiy Otdel*'in (Kadın Birimi) kısaltması olan Jenotdel, Komünist Partisi'nin işçi ve köylü kadınlar arasındaki çalışmalarını organize eden birimdi. Jenotdel'in kurulması fikri, sadece Rusya'daki değil tüm dünyadaki kadın hareketinin yıllar süren mücadelesinin bir sonucuydu. Nitekim bu birimin kurulması, kadın meselesinin çözümü için büyük bir mücadele veren komünist kadınlar sayesinde mümkün olabilmişti. Bu kısım kitabın konusudur ve detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Ancak bundan önce, Sovyetler Birliği'nin kadın probleminde bakışını ve Jenotdel'in kuruluş sürecinin altında yatan fikirleri anlayabilmemiz için, komünist dünya görüşünün kadın meselesini nasıl ele aldığına bir göz atmamız gerekmektedir.

Bilindiği gibi Karl Marx, cinsiyet sorunu ve kadın köleliği sorununa özel olarak kafa yormamış ve bağımsız bir çalışma ortaya koymamıştır. Bunun nedeni, Marksizmin cinsiyet eşitsizliğinin ve kadın köleliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik mücadeleyi sınıf savaşının bir parçası olarak görmesidir. Marksizme göre cinsiyet eşitsizliği ve kadın köleliğinin nedeni özel mülkiyettir ve özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, sınıf-

sal eşitsizliğin olduğu kadar, kadınlara yönelik ayrımcılığın da kökünü kazıyacaktır. Çünkü Marksist teori, ailenin de içinde yer aldığı tüm toplumsal kurumların, ekonomik ilişkilerin değişmesiyle birlikte farklı bir boyut kazanacağını savunur.

Friedrich Engels de kadın köleliğinin, sınıf egemenliğinin en eski biçimi olduğunu ifade eder. Onun hemen her konuda olduğu gibi, kadın ve aile konusundaki görüşleri de Marx'ın görüşleri ile örtüşmektedir. Her ikisi de ABD'li antropolog Lewis Morgan'ın, en eski aile yapısının ataerkil değil anaerkil olduğu ve geleneksel “tek eşlilik” ile “çok eşlilik” kavramlarının dışında “ortaklaşa evliliğin” bu eski aile yapısının bir özelliği olduğu tezini desteklemiştir. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* başlıklı çalışmasında Morgan'ın bu tezini şöyle izah etmiştir:

Burada, bugüne kadar geçerli kabul edilegelen aile biçimlerinin hepsiyle doğrudan doğruya çelişen bir dizi aile biçimiyle karşı karşıya kalıyoruz. Geleneksel anlayış sadece tek eşli evliliği ve onun yanında bir erkeğin çok karılılığını ve gerekirse bir kadının çok kocalılığını tanır. ... Buna karşılık, tarih öncesinin incelenmesi, erkeklerin çok karılı bir şekilde ve karılarının da eş zamanlı olarak çok kocalı bir şekilde yaşadığı ve bu nedenle ortak çocukların da hepsine ait sayıldığı durumları önümüze koyar; bu durumların kendileri de, sonunda tek eşli evliliğin içinde eriyene kadar, çok sayıda değişim geçirir. Bunlar öyle değişimlerdir ki, ortak evlilik bağının bir arada tuttuğu ve başlangıçta çok geniş olan insan çemberi giderek daralmış ve sonunda bugün baskın olan tek çiftten başka hiçbir şey içermez olmuştur.¹

Engels'in, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* çalışması cinsiyet eşitsizliğinin kaynağını açıklamaya yönelik bir analizdi ve burada eşler arasında “ortaklaşalık” olgusuna yapılan vurgu, tarih boyunca komünistlere yönelik en yaygın suçla-

1 Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Erkin Özalp, Yordam Kitap, İstanbul 2020, s. 41.

ma argümanlarından biri olacaktı. Nitekim Marx ve Engels bu suçlamalara, ünlü eserleri *Komünist Manifesto*'da şu sert cevabı verme ihtiyacı duyacaktı:

Ama siz Komünistler kadınların ortaklaşalığını getireceksiniz diye bir ağızdan yaygarayı basıyor bütün burjuvazi.

Burjuva, karısını sırf bir üretim aracı olarak görür. Üretim araçlarının ortaklaşa kullanılacağını duyunca da pek doğal olarak ortaklaşalık kaderinin kadınların da başına geleceğinden başka bir sonuca varamaz.

Söz konusu olanın tam da kadınların sırf birer üretim aracı olmaları konumunun ortadan kaldırılması olduğu aklının ucundan bile geçmez burjuvanın.

Ayrıca burjuvalarımızın Komünistler tarafından resmen kurulacağını iddia ettikleri, kadınların ortaklaşalığı karşısında duydukları yüksek ahlaklı dehşetten daha gülünç bir şey olamaz. Komünistlerin kadınların ortaklaşalığını getirmelerine gerek yoktur ki; hemen her zaman var olan bir şeydir bu.

Burjuvalarımız, bırakalım resmî fuhşu, yanlarında çalışan proleterlerin karılarının ve kızlarının emirlerinde olmalarıyla da yetinmez, karşılıklı olarak karılarını ayartmaktan büyük bir zevk alırlar.

Burjuva evliliği gerçekte evli kadınların ortaklaşalığıdır. Komünistler olsa olsa kadınların ortaklaşalığını ikiyüzlülükle gizlenen bir şey olmaktan çıkarıp resmî, açık yürekli bir şey hâline getirmek istemekle suçlanabilirler. Ayrıca bugünkü üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte kadınların bu ilişkilerden kaynaklanan ortaklaşalığının, yani resmî ve gayiresmî fuhşun da ortadan kalkacağı kendiliğinden anlaşılır.²

Bu açıklamaların da ortaya koyduğu üzere Marx ve Engels, cinsiyet sorununun çözümünü kapitalist üretim sisteminin ortadan kalkmasında görüyordu. Peki Marksist teoriye göre, er-

2 Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto* (cep boy), çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul 2017, 5. basım, s. 63-64.

keğin toplumsal yapıda ve aile içerisinde kadından daha üst bir konuma taşınmasına ve kadın eşitsizliği sorununun doğması-na ne sebep olmuştu? Marksist kaynaklara göre bunun cevabı, belirli bir dönemde kadının ev işlerini ve erkeklerinse evin geçimini sağlayacak bir rol üstlendikleri yeni bir üretim ilişkisi-nin –özel mülkiyetin– ortaya çıkmasıydı.³ Halbuki daha önceki sınıfsız toplum düzeninde Smith'in de belirttiği gibi, kadınlar, anneliği ve üretici emeği bir arada yürütmekteydi ve kadının üretim sürecinde oynadığı bu merkezî rol, cinsiyet eşitsizliğinin de önüne geçmişti:

Bütün bunlar özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla değiştirdi. Cinsiyete dayalı iş bölümü uyarınca erkekler saban sürme gibi daha ağır tarımsal faaliyetlerin sorumluluğunu üstlendiler, çünkü bu faaliyetler gebe ya da emziren kadınlar için daha zor olacaktı, ya da yanlarında küçük çocuklarını taşımak tehlikeli olacaktı. ... Tarımsal üretime doğru kayış, emeğin üretkenliğini büyük oranlarda arttırdı. Bu da dolayısıyla emek talebini arttırdı. Tarım işçilerinin sayısı arttıkça, artık miktarı da arttı. Bu nedenle, çocuk sayısını sınırlamaya çalışan avcı-toplayıcı toplumlardan farklı olarak tarım toplumları, tarla işlerine yardımcı olacak daha fazla çocuğun olması için kadınların yeniden üretici gücünü maksimize etmeye çalıştı. ... Kadınlar, toplumun yeniden üreticileri olarak ailelerine hapsedildiler, üretimden koparıldılar.⁴

Marksist dünya görüşü, cinsiyet eşitsizliğinin ortaya çıkışını bu şekilde, yani üretim faaliyetlerinde meydana gelen değişimle ve bu değişimin aile yapısını dönüştürmesi ile izah etmektedir:

Birçok evli çift ve çocuklarını kapsayan eski komünist ev ekonomisinde kadınlara bırakılan ev yönetimi, besin maddelerinin erkeklerce sağlanması gibi, toplumsal olarak zorunlu bir çalış-

3 Clara Zetkin, *Kadın Sorunu Üzerine Seçme Yazılar*, çev. İsmail Yarkın, İnter Yayınları, İstanbul 1996, s. 10.

4 Sharon Smith, *Kadınlar ve Sosyalizm: Kadınların Kurtuluşu Üzerine Denemeler*, çev. Etkin Bilen Eratalay, Yordam Kitap, İstanbul 2011, s. 36.

maydı. Ataerkil aileyle birlikte ve daha çok tekeşli ayrı aileyle birlikte, bu değişti. Ev yönetimi kamusal niteliğini yitirdi. Artık toplumu ilgilendirmiyordu. Özel hizmet oldu; toplumsal üretime katılmaktan alıkonan kadın, baş hizmetçi oldu. ... Erkek günümüzde pek çok halde, hiç değilse varlıklı sınıflarda, ailenin para kazancısı ve besleyicisi olmak zorundadır ve bu, hiçbir özel hukuksal üstüncelik (imtiyaz) tanınmasını gerektirmeden, ona bir egemen konumu verir. Ailede erkek burjuvadır, kadın proletaryayı temsil eder.⁵

Peki çözüm neydi? Marx ve Engels, cinsiyet eşitsizliğine sebep olan geleneksel aile yapısının değişime uğratılmasının da yine üretim ilişkilerinin kökten değişimiyle mümkün olabileceğini savunmuştur.⁶ Sanayileşmenin bir sonucu olan kapitalist toplum düzeni, kadının yeniden üretim faaliyetlerinde yer alması sebebiyle, komünistler tarafından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Gerçekten de kadının ev işlerinden sıyrılarak yeniden dışarıda faaliyet göstermeye başlaması, üretim alanında yaşanan bu değişimin sonucunda olmuştur. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Rusya’da da makine kullanımının artması ve fabrikalarda kas gücüne olan ihtiyacın azalmasıyla, çok sayıda kadın ve çocuk fabrikalarda düşük ücretlerle çalıştırılmaya başlanmıştır.⁷ Vladimir İlyiç Lenin *Marksizmin Üç Kaynağı* başlıklı çalışmasında, kadınların ve çocukların üretime dâhil olduğu bu kapitalist düzeni her ne kadar “korkunç, yıkıcı ve iğrenç” olarak tanımlamışsa da bu sistemin kadınlara ve her iki cinsiyetten çocuklara ev alanının dışında bir rol vermekle, daha üst düzeyde bir aile yapısı ve cinsiyetler arası ilişkilerde

5 K. Marx, F. Engels, ve V.İ. Lenin, *Kadın ve Aile*, çev. Öner Ünalın, Sol Yayınları, Ankara 1979, s.189.

6 Sibel Özbudun, *Marksizm ve Kadın: Emek, Aşk, Aile*, Ed. Ayşegül Çakan, Tekin Yayınları, İstanbul 2015, s. 92.

7 Nina Popova, *Sosyalizm Diyarında Kadın*, çev. Murat Güneşdoğdu-İsmail Yarkin, İnter Yayınları, İstanbul 1999, s. 13.

yeni bir ekonomik temel yarattığını vurgulamıştır.⁸ Ancak en eski üretim ilişkilerinde olduğu gibi, kadının ev dışı ekonomik faaliyetlerdeki yerini alması, onu erkek ile eşit bir konuma getirmemiştir. Kapitalist düzende kadın ekonomik özgürlüğünü elde etmiştir, ancak cinsiyet eşitsizliğinin siyasal ve toplumsal boyutu çözüme ulaşmamıştır. Bunun nedenini Clara Zetkin şöyle açıklamaktadır:

Her zaman olduğu gibi bu durumda da toplumsal kurumlar, insanların düşünceleri, yeni ekonomik olguların çok gerisinde kaldı. Kadının iktisadi rolü ve konumu alanındaki devrim, gerçekleşmiş bir olgudur; kadının siyasi ve hukuksal konumu alanındaki devrim ise kendini hâlâ bekletmektedir. Üretim ilişkileri sayesinde erkekten bağımsız olan kadın, siyasi ve toplumsal olarak halen onun vesayeti altındadır ve haktan yoksundur.⁹

Zetkin'in de belirttiği gibi, sanayileşme sürecinin bir sonucu olarak kadınlar ekonomik özgürlüklerini elde edebilmişti, ancak hâlâ en temel siyasi haklardan yoksundu ve bu, meselenin sadece bir boyutuydu. Diğer boyutu ise, geleneksel aile yapısı içerisinde kadının payına düşen ev işlerinin ve çocuk bakımının hâlâ kadının görevi olarak algılanmaya devam etmesiydi. Zetkin, bu geleneksel yaklaşıma karşı çıkararak kadının “doğal mesleği”nin annelik olduğu şeklindeki düşüncenin yanlışlığını ortaya koymaya çalışmıştır:

... çocukların eğitiminin de diğer meslekler gibi bir meslek olduğu göz ardı ediliyor. Tıpkı diğer mesleklerde olduğu gibi, bu meslekte de tam başarı için ön koşul, bu mesleği güdenin, eğiticinin, meslek için doğal yeteneğe, gerekli teknik öğrenime ve mümkün olduğunca yüksek ve çok yönlü gelişmeye sahip olmasıdır. Kadına eğiticilik mesleği tercihli meslek olarak yüklenmek isteniyor-

8 V.İ. Lenin, *Marksizmin Üç Kaynağı*, Sol Yayınları, Ankara 2013, s. 38.

9 Zetkin, 1996, s. 16.

sa, o zaman en azından, mesleğinde başarılı olması için gerekli olan yukarıda sayılan üç şartı onun kendinde taşıdığından yola çıkmak gerekir. Ama bu çok az kadında ve annede söz konusudur. Nasıl ki tüm erkekler, örneğin ayakkabıcı, asker veya ressam yeteneği nüveleriyle doğmuyorsa, nasıl ki bunların hepsi belki de var olan nüveleri geliştiremiyorsa, aynı şekilde kadın da pedagojik meslek yeteneğiyle dünyaya gelmiyor.¹⁰

Günümüzde de oldukça yaygın olan bu düşünce, çocuğun bakımını ve ev işlerini sadece kadının omuzlarına yükleyerek, aile içerisinde kadını erkeğin hizmetçisi konumuna düşürmüştür. Marx ve Engels, çocuğun “ev içi” eğitiminin yerine “toplumsal eğitimi” ikame ederek, bunu sadece kadınların omuzlarına yüklenen bir görev olmaktan çıkarmak gerektiğini belirtmiştir. Marx ve Engels, ev işleri konusunda da benzer bir yöntemi savunmuştur.¹¹ Çocuk bakımı gibi ev işlerinin de komünal kurumlara devri, kadın köleliğini sona erdirecek bir çözüm olarak sunulmuştur. Lenin de bu meseleyle ilgili olarak, ev işlerinin kadınları ahmaklığa ittiğini, şayet gerçek bir kadın özgürlüğünden söz edilecekse, bunun yolunun yasalarla sağlanan eşitlik yanında, ev işlerinin kamusal hayata aktarılması ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir.¹² Lenin, kadın sorununun bu boyutu hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

Kadın, bütün özgürleşme yasalarına karşın, eskisi gibi ev-kölesi olarak kalıyor; çünkü onu mutfığa ve çocuk odasına kapatan ve onun yaratma gücünü düpedüz barbarca üretken olmayan, bayağı, sinir törpüleyici, köreltici, yıpratıcı bir çalışmayla boşa harcatan ev ekonomisinin ayrıntılarıyla eziliyor, bun alıyor, köreliyor, aşağılanıyor. ... Kamusal aşevleri, çocuk bakımevleri, yuvalar – bunlar bu türlü tohumların en güzel örnekleridir, bunlar bütün

10 Zetkin, 1996, s. 37.

11 Özbudun, 2015, s. 92-93.

12 Havva Çaha, “Bolşevik Devrimi ve Orta Asyalı Müslüman Kadın: 1917-1950”, *Liberal Düşünce Dergisi* 22 (88), 2017, s. 8.

böbürlenmelerden, tumturaklardan, resmîliklerden uzak, kadını özgürleştirmeye gerçekten uygun olan, onun toplumsal üretimdeki ve kamu yaşamındaki rolünden doğan o erkek karşısındaki eşitsizliğini azaltmaya ve yeryüzünden kaldırmaya gerçekten uygun olan yalın, güçlü araçlardır.¹³

Nitekim kadın meselesinde en radikal fikirleri hayata geçirecek olan ülke, kadın hareketinin giderek büyüyen işçi hareketiyle ve devrimci faaliyetlerle birleştiği Sovyetler Birliği olmuştur. Kadın araştırmaları uzmanı Profesör Nayereh Tohidi, eğitim konusunun, Sovyetler Birliği'nin devlet sosyalizminde “inkâr edilemez saygınlığı hak ettiği bir alan” olduğunu söylemiştir.¹⁴ Belirli açılardan aynı şeyi kadın politikaları için de söyleyebiliriz. Şöyle ki: O dönemde Sovyetler Birliği, kadın özgürlüğü meselesini, yasal zeminde tanınan ayrıcalıkların ötesine taşıyabilmiş tek ülkedydi. Burada kadınlar yasal haklarına zaten çok kısa sürede kavuşmuş ve giderek daha fazla sayıda kadın iş yaşamındaki ve hatta siyasetteki yerini almıştı. Ancak daha da önemlisi, bugün en modern toplumlarda bile bir sorun olarak var olmayı sürdüren “kadın köleliği”ne karşı katı bir mücadele yürütülmüş olmasıydı. Zetkin, Sovyetler Birliği'nin bu çabaları hakkında şöyle yazacaktı:

Ve Sovyet Rusya her şeyden önce, tartışma götürmez biçimsel hakkı canlı pratiğe dönüştürmek için tayin edici adımları atıyor. Kadını eski ev ve aile ekonomisinin yükünden kurtarıyor. Komün ve fabrika mutfakları, kolektif aşevleri, çamaşırhaneler, anne ve bebek yurtları, yuvalar vs. ile, kadının erkekle eşit olarak toplumsal iktisat içinde yerini alması için, tüm faaliyet alanlarında etkinlik göstermesi için toplumsal ön şartları yaratıyor.¹⁵

13 Marx, Engels ve Lenin, *age*, s. 179-180.

14 Nayereh Tohidi, “Guardians of the Nation: Women, Islam and the Soviet Legacy of Modernization in Azerbaijan”, *Journal of Azerbaijani Studies*, 1998, s. 70.

15 Zetkin, 1996, s. 94.

Sovyetler Birliği'nde başta kadın köleliği sorunu olmak üzere, kadın meselesinin büyük bir ciddiyetle ele alınmasında Jenotdel'in yadsınamaz bir rolü vardı. Nitekim Jenotdel'in 1930 yılındaki tasfiyesinden sonra, Sovyetler Birliği'nde hem kadın köleliği sorunu hem de kadınlarla ilgili diğer meseleler eski önemini yitirecekti. Bu bakımdan, 1919-1930 yıllarında tüm Sovyetler Birliği'nde kadın hareketinin liderliğini yapan Jenotdel, dünyada kadın özgürlüğü için verilen ve hâlâ verilmekte olan mücadelede özel bir yere sahiptir.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA'DA KADIN AKTİVİZMİNİN TARİHİ

Çarlık Rusyası'nda kadınlar, o dönemde dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi çok az hakka sahipti. Popova *Sosyalizm Diyarında Kadın* başlıklı eserinde, Çarlık Rusyası'ndaki kadınların görevi, aile reisi olan kocasına itaat etmek, onu sevip saymak, ona her konuda boyun eğmek olduğunu ifade etmiştir. Popova ayrıca, devrimden önce Rusya'da kadınların sadece %13'ünün eğitim görme fırsatına sahip olduğunu ve bunların da büyük ölçüde nüfusun imtiyazlı kesiminden olduğunu, işçi ve köylü kadınların ise hemen hemen tümünün okuma yazma bilmediğini belirtmiştir.¹ Sibel Özbudun'un *Marksizm ve Kadın* başlıklı eserinde ise, Çarlık Rusyası'ndaki kadınların yaşam koşulları ile ilgili olarak şu çarpıcı bilgiler yer almaktadır:

Ne ki, hangi sınıftan olursa olsun, eski Rusya'nın tüm kadınları yasal haklardan yoksundu. Özel alan, yani aile ilişkileri tümüyle kiliseye tevcih edilmişti. ... Kadınların ayrı bir kimlikleri yoktu; adları kocalarının pasaportuna kaydedilirdi, yolculuk ve çalışma iznini sağlayan bu pasaportlar, kadına ancak kocasının izni doğrultusunda verilebilmekteydi. Kocalarının kadınlar üzerindeki hakları yasal olarak tesis edilmişti, evini terk eden bir kadın, polis zoruyla kocasına iade edilmeliydi. Çocuklar da babanın

1 Popova, 1999, s. 16-17.

velayeti altındaydı. ... Bir kadının, istemediği bir evliliği sona erdirmesinin iki yolu vardı: İntihar ya da kocayı öldürmek.²

Rusya'daki kadın hareketinin ele alındığı kaynakların birleştiği nokta, bu ülkedeki kadın aktivizminin XIX. yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başladığı ve bu tarihten önce kadınların siyasi hareketlere katılımının yok denecek kadar az olduğu yönündedir. Bu konuyu araştıran isimlerden biri olan Engel, eğitimdeki gelişmelerin ve yeni fikirlerin yayılmasıyla birlikte kadın aktivizminin 1870'li yıllardan itibaren önemli ölçüde arttığını belirtmiştir. Engel, Rusya'da 1873-77 yılları arasında illegal propaganda suçundan tutuklanan 1.611 kişiden 244'ünün (yaklaşık %15) kadın olduğunu, Narodnaya Volya (Halkın İradesi)³ Merkez Komitesi'nin yarıya yakınının kadınlardan oluştuğunu ve dönemin radikal gruplarından Çaykovski grubunda da çok sayıda kadının yer aldığını ifade etmiştir.⁴ Bir diğer araştırmacı Galili de Rusya'da kadınların devrimci fikirler ve aktivitelerle XIX. yüzyılın ikinci yarısında tanıştığını ve bunun genellikle büyük erkek kardeşler ve kuzenler aracılığıyla olduğunu ifade etmiştir. Bu tarihten itibaren kadınlar, Rusya'daki siyasal hareketin önemli bir parçası haline gelmiştir. Öyle ki kadın aktivistler arasında, Menşevik Partisi üyelerinden Lydya Osipova gibi ajanlık yapanlar bile mevcuttu. Osipova, Zürih'te bulunduğu ta-

2 Özbudun, 2015, s. 106-107.

3 1879'da kurulan bu örgüt, devrimin şiddet kullanılarak gerçekleştirileceğine inanıyordu. Nitekim örgüt kurulduğu yıldan 1881 yılına dek çok sayıda suikast gerçekleştirdi. 1879'da Harkov valisi öldürüldü, bundan bir ay sonra Emniyet Müdürü Drentelen'e yapılan suikast girişimi ise başarısız oldu. Örgütün başlıca hedefi Çar II. Aleksandr'dı. Nitekim 1 Mart 1881 tarihinde bu hedeflerini de gerçekleştirmeyi başardılar. Çar II. Aleksandr kızıya atılan iki bomba ile öldürüldü. Narodnaya Volya'nın sonunu, yeni Çar III. Aleksandr'a yapılan başarısız suikast girişimi hazırladı. Örgüt üyeleri henüz harekete geçmeden tutuklandılar (Marcel Liebman, *Rus Devrimi: Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, çev. Samih Tiryakioğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, s. 52-53).

4 Barbara Alpern Engel, "The Emergence of Women Revolutionaries in Russia", *A Journal of Women Studies* 2(1), 1977, s. 96.

rihte Sosyal Demokratlar grubuna katılmış, *İskra*⁵ taraftarı olarak Rusya'ya dönmüş ve kısa süre sonra tutuklanmıştı.⁶ Engel, XIX. yüzyılın bu kadın aktivistlerini şöyle tanımlamıştır:

Bu kadınlar çalışmayı, eğitim almayı ve her şeyden öte aile baskısından kurtulmayı arzuladılar. Çok kısa kesilmiş saçlar, koyu gözlükler ve kabarık olmayan sade bir elbise giymek bu kadınlar için bir nevi bağımsızlık ilanıydı.⁷

Bu dönemde gelişmekte olan kadın aktivizminin en büyük destekçisi Rusya'daki aydın kesimdi. Nitekim Rus aydınlar, kadınlara destek amacıyla kadın şairlerin şiirlerini yayınladılar ve kadın ressamalara çalışmalarını sergilemeleri konusunda yardımcı oldular. Böylelikle kadınların bu alanlarda da etkin olabilmesi için mücadele ettiler.⁸

XIX. yüzyılda ortaya çıkan kadın aktivizmi XX. yüzyılda doruk noktasına ulaştı. Hasbulatova, Rusya'daki kadın hareketinin XX. yüzyılın başında, bağlı buldukları ideolojik görüşlere göre; liberal-demokratik, sosyal demokrat ve ulusal-vatansever olarak bölündüklerini ifade etmiştir. Daha çok eğitilmiş kadınların dâhil olduğu liberal-demokratik kadın hareketi, kadınlara oy hakkı için mücadeleye ağırlık vermiştir. Kadın meselesine sınıf sorunu açısından yaklaşan ve çözümü sosyo-politik sistemin değişmesinde bulan Sosyal Demokrat kadın hareketi ise, öncelikli olarak kadınların çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve oy hakkı gibi taleplerde bulunmuştur. Ulusal-vatansever kadın ha-

5 İlk sayısı Aralık 1900 tarihinde yayınlanan ve hem Rus işçi militanlarının eğitimi hem de bir koordinasyon merkezi işlevini gören haftalık devrimci gazeteydi. Plehanov, Lenin ve Martov başlıca yazarları arasındaydı (Liebman, 2017, s. 60).

6 Ziva Galili, "Women and The Russian Revolution", *Women and Revolution: Global Expressions*, Ed. M.J. Diamond, Kluwer Academic Publishers, 1998, s. 64.

7 Engel 1977, s. 93.

8 Barbara Evans Clements, *A History of Women in Russia: from Earliest Times to the Present*, Indiana University Press, 2012, s. 164.

reketiye, tüm bu eşitlikçi fikirleri zararlı olarak tanımlamış ve kadının toplumdaki ikincil konumunu onaylamıştır.⁹

XX. yüzyılda Rusya'daki kadın işçi sayısı da yıldan yıla artmıştır. Bobroff, özellikle 1901-1910 yılları arasında kadın işçi sayısında önemli artışlar yaşandığını, bunda erkek işçilere oranla kadınlara daha az ücret ödenmesinin ve ayrıca işverenlerin o yıllarda grevlere katılım konusunda kadınların daha az meyilli olduğunu düşünmelerinin etkili olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Ancak bunun bir yanığı olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır. Edmondson, Ocak 1905'teki Kanlı Pazar olayından sonra kadınların bağımsız siyasi faaliyete geçtiklerini ve ilk defa olmak üzere katliamları protesto ettiklerini, Japonya ile yaşanan savaşa karşı çıktıklarını, yasal haklarını elde etmek amacıyla bir dizi şehirde siyasi toplantılar organize ettiklerini ifade etmiştir. İlk 11 Ocak günü Varonej'de yapılan, daha sonra Saratov, Moskova, Harkov ve Kiev gibi şehirlerde de gerçekleştirilen bu toplantılarda kadınlar oy hakkı için çağrıda bulunmuşlardır.¹¹

Rusya'da kadınlar 1905 Devrimi'ndeki gösteriler ve grevlerde de öne çıktı. 3 Haziran'da Moskova yakınlarındaki İvanovo-Voznesensk'te yaklaşık 1.000 kadının katılımıyla bir grev gerçekleştirildi ve bu grev sırasında 28 kadın ve çocuk hayatını kaybetti.¹² 1905 Devrimi'nin katılımcıları arasında, sayıları pek fazla olmasa da köylü kadınların da yer aldığını Clements'in verdiği bilgilerden anlıyoruz. Clements, ettikleri toprakları kiralama talebiyle çıkan köylü isyanlarında, toprak sahiplerinin

9 Hasbulatova, 2017, s. 7-8.

10 Anne Bobroff, "The Bolsheviks and Working Women, 1905-1920", *Soviet Studies* 26 (4), 1974, s. 550.

11 Linda Edmondson, "Women's Rights, Civil Rights and the Debate Over Citizenship in the 1905 Revolution", *Women and Society in Russia and the Soviet Union*, Cambridge University Press, New York 1992, s. 85.

12 Cathy Porter, *Alexandra Kollontai*, Virago Press, London 1980, s. 97.

evlerine ve tüccarların dükkânlarına saldıranlar arasında kadınların da olduğunu ifade etmiştir.¹³

1905'teki devrim yıllarında feminist hareket de güç kazanmıştır. Bu kadınlardan bazıları 1905 yılında Kadınların Eşit Haklar Birliği'ni (*Soyuz Ravnopraviya Jenşin*) kurmuştur. Bu birliğin yönetim kadrosunu yüksek eğitim almış kadınlar oluşturuyordu. Bunlar; hukuk doktoru Anna Yevreinova, tarihçi Anna Milyukova ve Yekaterina Şepkina, gazeteci Lyubov Gureviç, öğretmen Mariya Çekhova ve yazar Zinayda Miroviç'ti. Birlik, Moskova ve Petersburg merkezli bir yönetim kurulu oluşturmuş ve diğer şehirlerde de birimler kurulmasını salık vermiştir. Bunun yanı sıra köylü ve proleter kadınları harekete geçirmek amacıyla, onları dilekçe vermeleri, gazetelere mektup yazmaları ve kadın sorunlarının ele alındığı toplantılar organize etmeleri için teşvik etmiştir. 1905 yılının sonuna gelindiğinde teşkilatın üye sayısı 8.000'i bulmuştur.¹⁴ Kadınların Eşit Haklar Birliği, genel oy hakkının ve Kurucu Meclis'in toplanmasının yanı sıra ekonomik ve sosyal reformları da içeren bir program hazırlamıştır.¹⁵ Ancak yeni Yasama Meclisi kadınların oy hakkını tanımayı reddetmiş, muhalefet liderlerini tutuklamıştır. Diğer muhalif teşkilatlar gibi Kadınların Eşit Haklar Birliği'nin de üye sayısı düşürülmüş ve 1908 yılında da dağılmıştır.¹⁶

Galili, kadınlar arasında feminist hareketin etkisini arttırdığı bu yıllarda, sosyalistlerin kadınlara yönelik çalışmalara çok az ilgi gösterdiğini belirtir. Yazara göre bunun nedeni, onların, sosyalizmin tüm sömürü ve eşitsizlikleri sona erdireceğini ve bu nedenle, kadın sorunu ile uğraşmanın anlamsız olduğunu

13 Clements, 2012, s. 170.

14 Clements 2012, s. 171.

15 Gail W. Lapidus, *Women in Soviet Society: Equality, Development and Social Change*, University of California Press London 1978, s. 32.

16 Clements 2012, s. 172.

düşünceleridir.¹⁷ Gelecekte Jenotdel'in kurucuları arasında yer alacak olan Aleksandra Kollontay,¹⁸ o yıllarda sosyalistlerin dikkatini kadınlar arasındaki çalışmalara çekme çabalarını ve bu konuda yaşadığı zorlukları şu sözlerle ifade eder:

1905 yılında o zaman Rusya'da ünlü Kanlı Pazar'dan sonra ilk devrim denilen olaylar başlamıştı, artık ekonomi politik ve toplumsal literatür alanında isim yapmıştım. Ve tüm güçlerin ayaklanma kasırgasında seferber edildiği o hareketli zamanlarda benim konuşmacı olarak halka mal olduğum ortaya çıktı. Ancak o zaman ilk kez, partimizin emekçi sınıfın kadınlarının yazgısıyla ne kadar az uğraştığını ve kadının özgürlüğüne kavuşmasına ilgisinin ne kadar az olduğunu fark ettim. ... Böylece Rus feministlerle savaşıma başladım ve var gücümle işçi hareketinin kadın sorununu da savaşım amaçlarından biri olarak programına alması için çaba harcadım. Partili arkadaşlarımı bu düşünceye inandırmak çok zor oldu. Düşüncelerim ve isteklerimle oldukça soyutlanmış bir durumdaydım.¹⁹

Kollontay, işçi kadınları 1905 yılında ortaya çıkan Rus feminist gruplarından uzak tutmak istemiştir. Bu amaçla 1908 yılında feministler tarafından organize edilen ilk Rusya Kadın Kongresi'ne, bu hareketi eleştirmek üzere kendisi de delege olarak katılma kararı alır.²⁰ Ancak bazı parti üyeleri, bunun burju-

17 Galili, 1998, s. 66.

18 Aleksandra Kollontay 1898'de İsviçre'de Sosyal Demokrat harekete dâhil oldu. 1905 yılında devrimci faaliyetlerde yer aldı. 1908 yılında ülkeden kaçtı. 1915 yılında savaş karşıtı tutumu nedeniyle Bolşevik cepheye dâhil oldu. Kollontay, Kasım 1917-Mart 1918'de Sosyal Yardım Komiseri olarak hizmet etti. 1921'de İşçi Muhalefeti'ne katıldı. 1922 yılında Oslo'daki ticaret temsilciliğine elçilik danışmanı olarak gönderildi. 1924 yılında Oslo'ya ve 1927 yılında Meksiko'ya elçi olarak atandı. 1930-1945 yıllarında İsveç'te elçi olarak görev yaptı (Barbara Evans Clements, "Emancipation Through Communism: The Ideology of A.M. Kollontai", *Slavic Review* 32(2), 1973, s. 324; Aleksandra Kollontay, *Özgür Bir Kadın Komünistin Otobiyografisi*, çev. Nesrin Oral, Belge Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 81-82).

19 Aleksandra Kollontay, *Özgür Bir Kadın Komünistin Otobiyografisi*, s. 16.

20 Bobroff 1974, s. 544.

va feministlerle işbirliği anlamına geleceğini ve ayrıca böyle bir adımın kadınlar arasında ayrılıkçı bir eğilimi tetikleyeceğini savunarak itirazlarını dile getirir.²¹ Kollontay bu süreçte karşılaştığı sıkıntıları şöyle anlatmaktadır:

Duma konusundaki düşüncelerim mantıksal olarak ilk burjuva kadınlar kongresinden partimiz için yararlanmayı gereksiz bulmama neden oldu. Yine de bu kongreye katılacak olan işçilerimizin bağımsız ve ayrı bir grup olarak görünmesi için çaba harcadım. Ancak bu planı gerçekleştirirken de epey dirençle karşılaştım. Parti arkadaşlarım beni ve benim görüşümdeki kadınları feminist olmakla ve kadın sorunlarına çok fazla önem vermekle suçluyorlardı. O zamanlar henüz işçi kadınların, kendi ekmeğini kazanan kadınların siyasal savaştaki olağanüstü büyük önemi hiç değerlendirilmiyordu.²²

Kollontay parti içinden gelen bu tepkilere rağmen kongreye katılma kararından vazgeçmemiş, 1908'deki kongrede delege olarak feministlere eleştiriler yöneltmiştir.²³ Kongrede işçi kadınlar arasında çalışmalar yürütmüş ve bu çalışmalarını neticesinde Tekstil İşçileri Birliği'nin ve Petersburg'taki Sendikalar Merkez Bürosu'nun desteğini kazanmıştır.²⁴

Feminist grupların kadın işçiler arasındaki faaliyetlerinden duyulan endişe dışında Bolşeviklerin kadınlara yönelik ilgisini arttıran bir diğer husus, XX. yüzyılın başlarındaki grevlerde kadınların da aktif şekilde yer alması olmuştur. Örneğin, 1913 yılında Moskova'daki Grisov fabrikasında, fabrika yönetiminin tavrından rahatsız olan kadın işçiler greve gitmiştir.²⁵ Aynı senenin yazında ise Palya tekstil fabrikasındaki 47 gün-

21 Lapidus, 1978, s. 46.

22 Kollontay, 1992, s. 18.

23 Stites, 1976, s. 174.

24 Bobroff, 1974, s. 544.

25 Alena Heitlinge, *Women and State Socialism: Sex Inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia*, The Macmillan Press, London 1979, s. 45.

lük grevde çoğu kadın 2000 işçi yer almıştır.²⁶ Mart 1914'te de Petersburg lastik fabrikasındaki 11.000 kadın, çalıştıkları kimyasalların kendilerini zehirlediği gerekçesiyle protesto gösterisi düzenlemiştir.²⁷ Kadınların da yer aldığı bu grev dalgalarının, Bolşevikleri kadınlara yönelik çalışmalar yapmaya sevk eden bir sebep olduğu açıktır. Nitekim bu grevlerin peşi sıra Bolşevikler tarafından *Rabotnitsa* (Kadın İşçi) isimli kadın dergisi yayınlanmaya başlanmıştır.

Lenin'in teşvikiyle çıkarılan *Rabotnitsa*, Bolşevik Merkez Komitesi'nin kadınlara yönelik ilk resmî yayın organıydı. Dergi için biri Petersburg'ta diğeri de Paris'te olmak üzere iki yayın kurulu oluşturuldu. Bu projede öne çıkan isimler; A.İ. Yelizarova, N.K. Krupskaya, İ. Armand, L. Stal, K.N. Samoilova, P.F. Kudelli, E.F. Rozmiroviç ve L.R. Menşinskaya'ydı.²⁸ İlk sayısının 1914 yılındaki Kadınlar Günü'nde yayınlanması planlanmıştı, ancak 8 Mart'tan bir gün önce polis tarafından baskın yapılarak beş dergi çalışanı tutuklandı. Freville, tutuklananların yarım kalan çalışmalarının yurtdışındaki militanlar tarafından tamamlandığını ve bu sayede derginin ilk sayısının yayınlanabildiğini yazmıştır. *Rabotnitsa* 8 Mart-8 Temmuz 1914 tarihleri arasında toplam 7 sayı yayınlandı ve bu sayılardan ikisi toplatıldı.²⁹ 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte *Rabotnitsa*'nın yayını durduruldu.³⁰ Dergide annelik sigortası, kadın emeği, çocuk bakımevleri, çalışan kadınların sorunları, kadınların oy hakkı meselesi ve burjuva feminizmi ile mücadele gibi konular ele alındı.³¹

26 Bobroff, 1974, s. 553.

27 Clements, 2012, s. 179.

28 Bobroff, 1974, s. 545.

29 Jean Freville, *Bolşevik Devrimi'nin Büyük Kadını: İnessa Armand*, çev. Feridun Cihan, Nisan Yayımcılık, İstanbul 2016, s. 60.

30 Heitlinge, 1979, s. 46.

31 Heitlinge, 1979, s. 46.